

ZLATARSKI ŽIGOVI NA NEKIM PREDMETIMA U ZADRU I NINU

Ivan Bach

Dosad su se malo proučavali zlatarski žigovi na predmetima Zadra i Nina. Zato se nadam da bi u daljnjem studiju ne samo tih nego i srodnih predmeta, prije svega u Dalmaciji i u Istri, mogla koristiti ova zapažanja koja sam učinio pregledavši srebrne predmete iz Zadra i Nina koji su bili izloženi 1971. godine u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu, i uspoređujući žigove na tim predmetima s onima koje sam pribilježio na putovanju Istrom 1955. godine u vezi s pripremama savezne izložbe umjetničke obrade metala naroda Jugoslavije.¹

U katalogu »Riznice Zadra i Nina«, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 1971, zabilježen je pod br. 57 *poliptih Varoške Gospe*. Srebrni okov sastoji se od više dijelova koji su nastali u različito vrijeme. Dok je već odavno bio poznat zapis² na oklopu glavne središnje Bogorodičine slike Mattheus Boriceus ac Lucas filius Jadrens. fecere MDLXIII, na lijevom bočnom oklopu iznad slike apostola Mateja nalazi se lijevo od svečeve glave u zrcalnom pismu urezan zapis MATIO BORICEO FECE MDLXX, a na desnom bočnom oklopu, koji štiti sliku sv. Jurja, nalazi se pored redovnog zlatarskog okruglog žiga s glavom krilatog lava sv. Marka po više puta udaren okrugao žig koji sadrži slova ZB, a iznad njih sedlasto stavljen znak nalik slovu L (sl. 1).

Rad je na srebrnim okovima obaju krila poliptiha tako srodan da je zacijelo i desno krilo, na kojem nema zapisa, također djelo Mateja i Luke Boričevića. Elemente žiga koji se nalazi na desnom krilu mogli bismo dovesti u vezu s Lukom Boričevićem ako bismo gornji znak uzeli kao slovo L, ali raspored ostalih slova ZB, koja su vodoravno smještena, ne odgovara smještaju znaka L koji poput circumfleksa natkriva slova ZB. Označava li slovo Z Zadar (Zara), a slovo B možda riječ bollo koja se inače upotrebljava kao naziv za zlatarski žig, to će možda razriješiti arhivska građa o povijesti zadarskih zlatarskih žigova. Zasad taj žig, koji je povezan s djelima Zadrana Mateja i Luke Boričevića, možemo smatrati *zadarskim zlatarskim žigom oko 1564—1570*.

Posve jednak žig našao sam na nekoliko predmeta u Istri. Nalazi se na moćniku iz 1575. u Novigradu kao i na drugom nedatiranom moćniku sv. Audaksa mučenika također u Novigradu, pa na kaležu u Nerezinama iz vremena oko 1600. godine, kao i na križu u Draguču. Kako su svi ti predmeti veoma blizi po vremenu svog postanka poliptihu zadarske Varoške Gospe, bilo bi vrijedno potanje proučiti i objaviti te predmete. Zanimljivo je da se na tim istarskim predmetima pored žiga ZB i redovnog okruglog mletačkog žiga, glave krilatog lava sv. Marka, nalaze još dva žiga. Na novigradskom moćniku iz 1575. godine, kao i na drugom nedatiranom moćniku u Novigradu nalaze se žigovi, od kojih jedan ima spletena slova ASB, a drugi, oblika položena ovala, prikazuje čitav lik magarca u profilu okrenuta lijevo. Na kaležu u Nerezinama i na križu u Draguču također je pored žiga ZB i mletačkog još žig ASB, ali umjesto magarčića utisnut je na njima kao četvrti žig križ. Bez žiga ZB nalazi se žig ASB na lađici za tamjan u Lindaru datiranoj 1609. i na ciboriju s grbom Molini u župnom dvoru u Labinu. Ivan Marko Molini dao je oko 1582. godine popraviti labinsku crkvu, pa je vjerojatno i taj ciborij iz osamdesetih godina 16. stoljeća. Možda se inicijali ASB odnose na zadarskog zlatara Stjepana Budinića, koji se spominje u Zadru upravo 1577, 1578. i 1587. godine.³ Žig s likom magarčića, kao i onaj s križićem, vjerojatno su znakovi državnih nadzornika predmeta od plemenitih kovina.

Mislim da bismo zasad mogli pretpostaviti dvije faze žigosanja zadarskih zlatarskih radova tako da djela Boričevića, koja su označena zapisima, imaju samo mjesni žig Zadra, dok nešto mlađi radovi Stjepana Budinića imaju žig njegove radionice po imenu, a pored toga mjesni žig Zadra. Kontrolori koji su provjeravali slitinu Budinićevih radova stavili su svoje oznake magarčića odnosno križa. Zasad su to samo hipoteze, ali bi im vrijedilo posvetiti pažnju, kao i ostalim zlatarskim radovima označenim tim žigovima kako bismo s vremenom uspjeli posve pouzdano utvrditi jesu li to zadarski zlatarski znakovi druge polovine 16. stoljeća.

Drugačiji su žigovi na *donjim pločama oklopa Gospine slike* nazvane Varoškom. Na njima su prikazana dva velika klečeća anđela. Označeni su pored žiga sv. Marka uspravno pačetvorinastim žigom koji prikazuje sjedeću životinju u profilu lijevo kako je desnu šapu primakla glavi. Nalik je medvjedu. Nutarnji rub okvirne pačetvorine tog žiga urešen je nizom kružića. Treći žig sadrži inicijale GE, a gornji krak slova E zaobljeno je uzvišen. Četvrti žig sadrži inicijale S.T u pačetvorini zaobljenih uglova na desnoj ploči, a D. S u jednakom okviru na lijevoj ploči. Tri takva žiga nalaze se i na *uljanici iz 1644. godine* (kat. 69). To su žigovi sv. Marka, sjedeće životinje u posve jednakom okviru kao na pločama anđela i žig s inicijalima GE s karakterističnim gornjim krakom. Pored ta tri žiga udaren je četvrti koji u položenom ovalu sadrži u ligaturi slova ZAPL.

Uzmemo li u obzir spomenuta tri žiga koja se nalaze na toj svjetiljci kao i na pločama anđela, možemo zaključiti da su reljefi anđela nastali vjerojatno oko 1644. godine.

Otrprilike stoljeće nakon toga nastale su *gornje tri ploče iznad Gospine slike* koje prikazuju Boga Oca u oblacima. Na njima se nalaze žigovi sv.

Zigovi na desnom krilu poliptiha Varoške Gospe. Dva puta udaren žig glave krilatog lava sv. Marka, a četiri puta žig ZB

Zigovi na novigradskom moćniku iz 1575. gdje se nalaze zajedno sa žigom ZB (ovdje pod 1)

+

Križić utisnut na nerezinskom kaležu oko 1600. g. i na križu u Draguču zajedno sa žigovima ZB (ovdje pod 1), SAB (ovdje 2) i žigom sv. Marka

Zigovi na svjetiljci iz zadarske Sv. Stošije iz 1644. g. zajedno s okruglim žigom sv. Marka

S.T

Zig S. T na gornjoj ploči desnog anđela Varoške Gospe zajedno sa žigovima GE, sjedeće životinje (kao 4) i žigom sv. Marka

Zig ZP s likom ptice (kokota?) u sredini, udaren više puta zajedno sa žigovima sv. Marka na gornjim trima pločama iznad Varoške Gospe

Zig na poprsju sv. Stošije iz 17. st. (kat. 67) zajedno s okruglim žigom sv. Marka i žigom S. T (ovdje pod 5)

Zigovi na čaški kaleža (kat. 66) zajedno s okruglim žigom sv. Marka. (Slova L. SAM A. nisu utisnuta nego izbočena na otisku žiga)

ETC

Zig udaren više puta na svjetiljci iz 1770. g. (kat. 70) zajedno s okruglim žigom sv. Marka

HH

Zig na reljefu Bogorodice na stražnjoj strani korica misala iz crkve Sv. Sime (kat. 76). Donji dio žiga nije jasno otisnut na reljefu

Zigovi na pokaznici 18. st. (kat. 78) Strelica nacrtana kod lijevog žiga ukazuje na mjesto gdje je u žigu prikazana krilatog lava sv. Marka

Zigovi na lađici za tamjan iz 1537 g. (kat. 58)

Zigovi na svijećnjacima (kat. 68, 71). Žig ZH nalazi se na svijećnjaku iz 1694, a žig PC na onom iz 1698. godine. Na objema je žig A-kula-C s okruglim žigom sv. Marka

TRO FEO

Zig TROFEO na okviru kanonske ploče iz sredine 18. st. (kat. 73). Gornji i donji rub žiga nejasno su udareni

AZ

Zig AZ na zavjetnoj kruni iznad lijeve noge stalka raspela zlatara Stjepana (kat. 32)

AP

Zig AP na jednoj od gornjih zavjetnih kruna na istom stalku (kat. 32)

RL

Zig RL na dvjema zavjetnim krunama pribijenima na istom stalku raspela (kat. 32)

PZ

Zig PZ na dvjema zavjetnim krunama na desnoj nozi istog stalka (kat. 32)

Zlatarski žigovi s predmeta iz Zadra i Nina

Marka zajedno sa žigom majstora koji je između svojih inicijala Z P umetnuo lik ptice (kokota?) okrenute lijevo. Taj majstor je žigosao mnogo predmeta u Istri koji su zapisima datirani između godine 1720. i 1751.⁴ Dva njezova mala svijećnjaka u Gračišću datirana su 1720, svjetiljka u Pićnu 1722, svjetiljka u Balama 1735, svjetiljka u Gračišću 1739, tri okvira za kanonske ploče u mjestu Fontane 1742, svijećnjak u Kanfanaru 1743, svjetiljka u Kanfanaru 1746, kalež u Pićnu 1750, a svijećnjak u Kanfanaru 1751.

Isti majstor izradio je i *okvire za tri kanonske table* koje su vlasništvo samostana benediktinki sv. Marije u Zadru, a darovala ih je opatica Marija Nassi (kat. 73-75). Muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu posjeduje srebrne korice za knjigu označene žigom istog majstora Z P, koje su zbog svoje visoke umjetničke kvalitete bile izložene na pariškoj izložbi »Umjetnost Jugoslavije« godine 1971.⁵ Prema tome možemo zaključiti da su četiri kvalitetna majstora u rasponu od gotovo dva stoljeća između 1564. i sredine 18. stoljeća izvela dijelove reljefa oko Gospina poliptiha i Sv. Šime. Najprije je nastao oklop Gospine slike 1564, a 1570. oklop sv. Mateja te vjerojatno istodobno i desni oklop sv. Jurja. Oko 1644. godine nastala su oba anđela, dok je otprilike stotinu godina poslije reljefa s anđelima nastao reljef Boga Oca. Na lijevoj ploči oblaka uz Boga Oca ugrebano je: Bortolo Ferrari, čime je možda označen darovatelj te ploče.

Na *poprsju — relikvijaru sv. Stošije* iz 17. stoljeća (kat. 67) nalaze se žigovi koji su dosta srodni nekima od onih što su udareni na reljefima anđela. Tu je, naime, pored žiga sv. Marka stavljen i žig sjedeće životinje koji se malo razlikuje od onih na uljanici iz 1644. godine i na pločama anđela. Tu je životinja u okvirnom krugu kružića, a sjedi na vodoravnoj liniji koja ju odvaja od donjeg isječka kruga. Pored tog žiga stavljen je na poprsje sv. Stošije i žig S. T kakav nalazimo i na pločama anđela. Četvrti žig na tom poprsju nije posve jasan. Vidi se u položenom ovalu lijevo slovo V koje je povezano s nekim uglatim slovom, što bi vjerojatnije moglo biti T nego L. Žigovi S. T i sjedeće životinje upućuju na to da bismo i to poprsje mogli povezati s prvom polovinom 17. stoljeća. Oblik žiga sjedeće životinje u krugu s rubom od kružića nalazi se na nizu predmeta u Istri, od kojih neke možemo datirati u rano 17. stoljeće, kao npr. svjetiljku u Osoru koju je Sant' Angelo datirao u početak 17. stoljeća. Svjetiljka u Poreču, koju bismo također po stilu mogli datirati u rano 17. stoljeće, ima pored žiga sv. Marka i sjedeće životinje u krugu obrubljenom kružićima također žig S. T kao i poprsje sv. Stošije. Četvrti žig na toj svjetiljci u obliku je povezanih inicijala ZLP ili ZALP kao na uljanici iz 1644. godine iz sv. Stošije. Na kaležu u Trvižu je pored žiga sv. Marka i sjedeće životinje u krugu od kružića žig ST, a četvrti je žig SB u položenom ovalu. Inače se žig sjedeće životinje u krugu od kružića nalazi na kaležu u Mutvoranu i na kaležu 17. stoljeća u Lindaru, na ladici u Savičentu i na križu za procesije u Nerezinama. — Mislim da bismo mogli poprsje sv. Stošije datirati u prvu četvrt 17. stoljeća kako zbog spomenutih žigova tako i na temelju Cecchellijeva mišljenja da je poprsje izvedeno ubrzo nakon 1622. kad su moći sv. Stošije dobile pravno priznanje.

Barokni kalež biskupa Blaža Mandevija (kat. 66) iz 17. stoljeća, riznice župne crkve u Ninu ima žigove sv. Marka, zatim A/kula/C i četverolisni žig

.L.

sa slovima SAM, a takvi se žigovi nalaze na relikvijaru trna u Novigradu

.A.

u Istri kao i na drugim istarskim predmetima: na pokaznici u Valturi, na križu u Ližnjanu s kraja 17. stoljeća te na okvirima za kanonske ploče u Bujama oko 1698. godine. Prema tome, kao i po stilu kaleža, mogli bismo ga datirati potkraj 17. stoljeća.⁶

Svjetiljka iz vremena oko 1770. godine (kat. 70) iz zadarske katedrale žigosana je na kapici dva puta žigom sv. Marka i dva puta žigom koji sadrži inicijale majstora u obliku slova TLP u ligaturi, što su malim ljljanom (heraldičkim fleur de lys) odvojena od slova G. Ti su žigovi nekoliko puta udareni i na samoj svjetiljci. Žig majstora ima karakterističan okvir izduženog položenog ovala koji se u sredini gore i dolje širi u malen šiljast zubac. Takav se žig nalazi također na mnogim istarskim predmetima datiranim od 1761. do 1794, a posebno je zanimljiv ostenzorij u Rovinju na kojem je pored spomenutog žiga stavljen i žig sa čitavim prezimenom ZAMBELLI. Možda će ovi podaci pridonijeti rješenju pitanja tko je i gdje izradio uljanicu zadarske katedrale.

Okovi knjige misala iz Sv. Šime (kat. 76) skinuti su s nekih starijih knjiga i naknadno stavljeni na misal tiskan 1857. godine u Kemptenu (Cam-podunum), urešen zanimljivim nadorezima iz Nürnberga. Cecchelli je upozorio da je u Bianchijevoj monografiji o Zadru, u prvom dijelu izdanom 1877, spomenuto kako je okvire i uglove na tim okovima izradio od srebra mletački majstor Cristofori, nastanjen u Zadru. Ujedno Cecchelli ističe da Bianchi ne navodi tko je izveo same reljefe. Jedan je reljef, koji prikazuje Bogorodicu u simetričnu okviru voluta, stavljen na stražnju stranu korica. Tu je gore lijevo utisnut žig u obliku triju kula, nalik slovu I stavljenom usred slova H. To je žig u tipičnom uglatom okviru kojim je Genova označavala zlatarske radove izvedene u 18. stoljeću. Drugi reljef koji prikazuje sv. Jerolima u spilji ima desno gore nejasan žig, što je svojom desnom vidljivom stranom nalik žigu na reljefu Bogorodice ali nije uokviren uglato, nego krugom sitnih kružića. Lijevo je udaren nejasan žig također u krugu kružića, koji sadrži neke elemente nalik broju 8 i možda bi se trebao čitati kao 758. Vjerojatno je i taj reljef izveden u Genovi, što će se možda točnije utvrditi studijem djela Morazzonija o zlatarima Genove koje mi na žalost nije bilo pristupačno kod sastavljanja ovog pregleda.⁷

Mislim da bismo Cecchellijeve sumnje mogli tako razriješiti da je zlatar Cristofori u Zadru izradio zaista samo okvire na rubovima obiju korica toga misala zajedno s malim glavicama anđelčića u uglovima okvira, dok su dvije velike reljefne ploče uzete vjerojatno s nekih starijih korica, a nastale su u 18. stoljeću, jedna sigurno, a druga valjda također u Genovi.

Na *pokaznici 18. stoljeća* (kat. 78) nalaze se na dnu podnožja dva puta udareni žigovi Z-kula-C u karakterističnom okviru koji se u sredini, iznad i ispod kule malko proširuje, zatim jedanput žig sv. Marka u krugu, a ispod nodusa stavljen je žig s inicijalima FP u pačetvorini odsječenih uglova, a

iznad slova je u istom žigu redovan mletački znak glave krilatog lava sv. Marka. Takav se žig nalazi i na desnoj zruci pokaznice, kao i nešto manje jasan na nekim drugim zrakama. Četvrti žig nalazi se također na nodusu, ali je na žalost vrlo nejasan a smješten je u položenoj pačetvorini, malko svedenog srednjeg dijela. Dva od tih četiriju žigova, kao i treći uobičajen okrugao mletački žig, pridao je Marc Rosenberg u svom djelu o zlatarskim žigovima⁸ padovanskim zlatarskim radionicama. Žig Z-kula-C i žig FP s mletačkim lavom nalaze se pored spomenutog mletačkog žiga na iskućanim srebrnim radovima srednjih vratnica bazilike Sv. Antuna u Padovi, koja su označena godinom 1716. Četvrti žig na tim vratnicama sastoji se od inicijala JAG koje Rosenberg pridaje J. Adolfu Gaabu, zlataru, čije je jedno djelo nastalo u Padovi 1718. Prema tome bismo zasad na temelju spomenutih žigova mogli pretpostaviti kako je i zadarska pokaznica nastala u ranom 18. stoljeću u Padovi. Možda će daljnji studij padovanskih zlatarskih radova olakšati da se odgoneta i četvrti žig na toj pokaznici, pa bismo tada vjerojatno saznali i ime majstora koji ju je izradio.

Lađica za tamjan iz 1537. godine (kat. 58) ima pored okruglog žiga s glavom krilatog lava sv. Marka drugi žig u bisernom krugu koji sadrži spletene inicijale ST. Pored tih dvaju žigova javlja se i treći u obliku male utisnute strelice; na poklopcu je stavljen uz žig sv. Marka, a na podnožju uz žig ST.

Na pokaznici u Pićnu iz vremena oko 1530—1540. godine nalaze se dva od spomenutih žigova: ST u bisernom krugu i žig sv. Marka, ali je umjesto strelice utisnut križ (kao na naprijed spomenutim djelima sa žigom ZB: križu u Draguču i kaležu u Nerezinama). Vjerojatno su te dvije varijante utisnutih žigova (bez okvira) bile određene vrste kontrolnih oznaka, čije ćemo značenje s vremenom zacijelo odgonetnuti.

Vrč i pladanj za krštenje iz 16. stoljeća (kat. 61—62) također imaju spomenut žig sa spletenim inicijalima ST, zatim uobičajen okrugli žig sv. Marka te još jedan žig sa spletenim inicijalima koji je nalik naprijed spomenutom žigu od spletenih inicijala ASB, što se javlja na djelima što imaju isti žig ZB kao oplata zadarskog sv. Jurja. Na zadarskom vrču i pladnju žigovi su nejasni, ali se čini da je umjesto ASP u ligaturi ovdje ASR u ligaturi. Možda je taj žig jasnije vidljiv na trećem primjerku ove skupine, na malom vrčiću koji u Zagrebu nije bio izložen, ali ga Cecchelli prikazuje u svojoj monografiji o Zadru na str. 61. Ako žig vrčića potvrđuje čitanje ASR, bilo bi lakše na sigurnom temelju dalje istraživati i možda ustanoviti i autora tih djela. Osim spomenutih triju žigova nalazi se četvrti, tj. dva različita kontrolna žiga, koji su po karakteru srodni već spomenutim križićima, strelicama i sl. Ovdje je na vrču četvrti žig u izduženom ovalu, a prikazuje neki lik poput glatka papigina vrata s otvorenim kljunom i kuglicom (ili jezikom?) u kljunu. Na pladnju (kat. 62) je četvrti žig utisnut malen polumjesec, koji poput spomenute strelice ili križića nema rubnog okvira, pa zacijelo spada u istu kategoriju oznaka. Pored tog četvrtog nalazimo ovdje i peti žig koji je nejasan, pa se samo u jednoj polovini ovala razabire nešto nalik na izduženu životinjsku glavu s vodoravno ispruženom nogom, s nekom kuglicom između glave i noge. Možda će i tu pomoći

neizložen vrčić, ako je taj peti nejasni žig na njemu jasno otisnut. Nije isključeno da je prikazano zapravo samo sječivo sjekirice koje u nejasnim otiscima na vrču izgleda poput papige, a na pladnju kao druga zagonetna kombinacija.

Nešto više možemo zasad saznati o žigovima ST i ASR. Osim spomenute pokaznice u Pićnu (iz 1530—1540) koja ima žig ST u bisernom krugu i utisnut križić, spomenuo bih renesansnu ladicu za tamjan u crkvi Sv. Gaudencija u Osoru koja ima uz žig sv. Marka također okrugao žig sa spletenim slovima ST i utisnut križić, dok druga lijepa kasnorenesansna ladica za tamjan u Velom Lošinju ima pored žiga sv. Marka žig sa slovima ASR kakav nalazimo na zadarskom vrču i pladnju. U vezi sa žigom ST spletenih inicijala u bisernom krugu upozorio bih još na relikvijar u Barbanu na kojem je uz žig sv. Marka udaren žig nalik spominjanom s inicijalima ST, ali je ovdje na donjem kraju slova T odvojen krak desno označujući slovo L. Uzmemo li da je žig ZB mjesni žig Zadra, uz koji se javlja imeni žig majstora ASB, mogli bismo pretpostaviti da u žigovima ST i SLT možda trebamo shvaćati mjesni žig Splita u dvjema varijantama, dok bi žig ASR koji se kadšto javlja uza nj mogao biti imeni žig nekog splitskog majstora. Mislim da bi bilo korisno sa svim potrebnim rezervama imati na umu ove hipoteze kod studija ostalih zlatarskih radova u Dalmaciji i u Istri. Možda će i neki arhivski podaci pomoći da se ove slutnje opovrgnu ili potvrde.

Dva svijećnjaka iz 1694. odnosno iz 1698. godine (kat. 68, 71) imaju uz žig sv. Marka žig s inicijalima A C, koje razdvaja lik kule. Osim tih dvaju žigova nalazi se na svijećnjaku iz 1694. godine žig s inicijalima ZH u položenu biserom obrubljenom ovalu, a na svijećnjaku iz 1698. žig s inicijalima PC u položenoj pačetrovini. Možda bismo te svijećnjake trebali povezati s Trevisanovom mletačkom radionicom Al Cardinal (A C) jer se u splitskoj riznici na poprsju sv. Staša, izrađenom u spomenutoj radionici, nalazi pored okruglog žiga mletačkog lava sv. Marka također žig A — kula — C kao na zadarskim svijećnjacima.⁹

TRO

Na splitskom je poprsju osim toga udaren žig FEO kakav nosi i naprijed spomenut okvir kanonske ploče iz sredine 18. stoljeća (kat. 73). Zasad je teško protumačiti pojavu toga žiga na poprsju sv. Staša, nastalom između 1704. i 1708. godine, a jednako na okviru iz sredine 18. stoljeća. Valjda je to bio neki naknadni kontrolni žig poput austrijskih iz doba ratova protiv Napoleona, kad su vlasnici srebra morali otkupljivati vlastito srebro da se namaknu sredstva za daljnje ratovanje, a otkupljen komad nosio bi žig kojim se vlasnik mogao legitimirati da mu ne bi dva ili više puta naplaćivali isti komad.¹⁰

Osim tih žigova na različitim predmetima postavljenim na spomenutoj zagrebačkoj izložbi, pribilježio sam i nekoliko žigova na srebrnom okovu neizloženog stalka za procesionalno raspelo iz Nina (kat. 32). To raspelo zlatara Stjepana iz prijelaza sa 14. na 15. stoljeće bilo je izloženo bez tog stalka, koji je učinjen naknadno i okovan nizom *votivnih kruna* od tankog srebrnog lima. Na svim tim krunama tiještene su simetrične listate volute. Ti reljefni motivi potječu još iz baroknog inventara ornamenata, ali su same

krune nastale možda i u 19. stoljeću. Žigovi na njima su različiti, premda su one međusobno vrlo srodne i potječu vjerojatno iz otprilike istog vremena. Na jednoj od tih malih, plosnih kruna, koja je pribijena bočno na izbočini iznad lijeve noge stalka, vidi se žig s inicijalima AZ u položenoj pačetvorini. Slovo Z u žigu je izvedeno u zrcalnoj slici tj. kao S ali s vrlo oštrim uglovima tako da je rezač žiga jamačno želio urezati slovo Z. Drugi žig javlja se na jednoj od gornjih kruna, a sadrži inicijale AP u položenoj četvorini zaobljenih uglova. Na ostalim se javlja dva puta žig s inicijalima RL u položenoj pačetvorini odsječenih uglova, a na desnoj nozi sa strane udaren je žig PZ na dvjema krunama koje su pribijene na stalku jedna iznad druge. Možda će jednom biti moguće dovesti u vezu te žigove s imenima zlatara koji su djelovali u 18—19. stoljeću u Zadru, a možda i u samom Ninu. Glavna je svrha spominjanja i tih žigova udarenih na vrlo skromnim zlatarskim radovima da bismo držali u evidenciji te znakove koji su najvjerojatnije žigovi domaćih majstora, jer bi pomoću njih mogla biti prepoznata i neka druga, možda vrednija njihova djela, osobito bude li uspjele povezati te inicijale s imenima zabilježenim u arhivskoj građi.

BILJEŠKE

¹ Pojedini istarski predmeti odabrani za izlaganje opisani su u katalogu te izložbe »Umetnička obrada metala naroda Jugoslavije«, Beograd 1958. Rezultate studija žigova na istarskom srebru iznio sam u Enciklopediji likovnih umjetnosti, IV, Zagreb 1966, na str. 635. Kartoteku opisa pregledanih istarskih zlatarskih radova s crtežima žigova čuva Muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu koji namjerava nastaviti potanjim studijem istarskog zlatarstva. Kao temelj tom proučavanju poslužili su podaci iz Inventario degli oggetti d'arte d'Italia, V, Provincia di Pola, Roma 1935. Neke dopune i ispravke tom inventaru iznio sam u člancima »Antependij oltara crkve sv. Eufemije u Rovinju«, Peristil, Zagreb 1957, str. 202—203, i »Zlatarski rad F. Emplmanna u Pazinu« u zborniku Marulić, Zagreb 1968, str. 63—66. Druge neobjavljene dopune i ispravci nalaze se u spomenutoj kartoteci.

² *Cvito Fisković*, Zadarski sredovječni majstori, Split 1959, 122—123, 201, bilj. 764.

³ *Roman Jelić*, Stanovništvo Zadra u drugoj polovini XVI i početkom XVII stoljeća, gledano kroz matice vjenčanih, Starine JAZU, 49, Zagreb 1959, str. 488.

⁴ U splitskoj riznici katedrale nalaze se dva rada tog majstora u tzv. III grupi svijećnjaka: jedan iz 1735. a drugi iz 1743. Usp. *Diana-Gogala-Matijević*, Riznica splitske katedrale, Split 1972, str. 111—114.

⁵ »L'art en Yougoslavie...« Paris 1971, pod br. 535.

⁶ U splitskoj riznici nalazi se niz djela s kraja 17. i ranog 18. stoljeća koja bismo mogli povezati s ninskim kaležom te pretpostaviti da je vjerojatno i taj kalež nastao u Trevisanovoj radionici u Mlecima. Usp. *Diana-Gogala-Matijević*, Riznica splitske katedrale, Split 1972, str. 107—109; svijećnjaci tzv. prve grupe iz doba 1695—1700, pa drugih 6 svijećnjaka s istim žigovima A-kula-C, *ibid.*, str. 114—115, zatim kaptolski križ, str. 92, pax, str. 96 i moćnici iz 1698. odnosno 1704, str. 72—73 te svakako popsje sv. Staša nastalo 1704. u Trevisanovoj radionici, str. 69.

⁷ *G. Morazzoni*, Argenterie genovesi, Milano 1951.

⁸ *Marc Rosenberg*, Goldschmiede Merkzeichen, 2. izdanje, Frankfurt am Main 1911.

⁹ Usp. ovdje bilj. 6. Osobito bih upozorio na dvije kanonske table Trevisanova kruga u istoj riznici splitske katedrale, djela s kraja 17. i poč. 18. stoljeća s oznakama A-kula-C te slovima PC kao na zadarskom svijećnjaku iz 1698. Usp. *Diana-Gogala-Matijević*, nav. dj., str. 57-58.

¹⁰ Usp. na pr. *Marjetica Šetinc*, Zlatarstvo na slovenskom Štajerskem, Maribor 1971, str. 63, br. 102 i 103. Predložio bih da katalozi kao i ostali prikazi naših zlatarskih predmeta označenih žigovima donose crteže žigova kao što je to učinjeno u ovom katalogu M. Šetinc jer se time znatno olakšava daljnji studij srodnih predmeta.

GOLDSCHMIEDZEICHEN AUF EINIGEN WERKEN IN ZADAR UND NIN

I v a n B a c h

Das Zeichen ZP welches zusammen mit dem St. Markusstempel auf dem Peschlage des St. Georgsbildes, dem Werke der Goldschmiede Matthäus und Lukas Boričević aus der Zeit um 1564—1570 in Zadar erscheint, kann als Beschauezeichen von Zadar in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts gedeutet werden. Es befindet sich auch auf mehreren Goldschmiedarbeiten in Istrien, zweimal begleitet vom Namenszeichen ASP welches dem Goldschmiede (Aurifaber) Stjepan Budinić, der archivalisch in den Jahren 1577—1587 in Zadar bezeugt ist, zugeschrieben sein könnte. Das Kreuzchen welches auch auf den erwähnten Arbeiten mit dem Namenszeichen ASP vorkommt, wird als Kontrollzeichen eines Aufsehers gedeutet.

Die Zeichen auf einer Ampel der hl. Anastasiakirche in Zadar aus d. J. 1644, befinden sich auch auf den Silberreliefs der knienden Engel unterhalb der Bilder der Gottesmutter mit dem hl. Matthäus und hl. Georg, welche die erwähnten Goldschmiede Boričević in den Jahren 1564—1570 beschlagen haben. Engelreliefs können also auch um 1644 datiert werden, während andere Silberreliefs, welche den Gottvater oberhalb der genannten Boričević beschlagen darstellen und mit dem Namenszeichen ZP bezeichnet sind, ungefähr ein Jahrhundert später entstehen konnten, da mehrere Arbeiten des Meisters ZP aus den Jahren 1720—1751 in Istrien bekannt sind.

Das Zeichen des sitzenden Tieres (Fär?) zusammen mit dem Namenszeichen S. T auf dem Brustbildreliquiar der hl. Anastasia deuten darauf dass dieses Reliquiar der ersten Hälfte des 17. Jh. zugeschrieben sein kann.

Die Zeichen auf einem Kelche in Nin ebenso wie jene auf den Leuchtern aus 1694 und 1698 werden der Trevisanwerkstätte Al Cardinal in Venedig zugeschrieben.

Auf der Ampel aus dem J. 1770 befindet sich das Zeichen welches auf mehreren Goldschmiedarbeiten in Istrien aus den Jahren 1761—1794, einmal auch vom Namenszeichen ZAMBELLI begleitet auf dem Ostensorium in Rovinj, erscheint.

Auf dem Relief der Mutergottes der St. Simeonskirche in Zadar befindet sich das Zeichen der Stadt Genua im 18. Jh.

Die Zeichen auf einer Monstranz aus dem 18. Jh. befinden sich auch auf den Türen von San Antonio in Padua, welche Mark Rosenberg mit den Paduaner Werkstätten aus dem J. 1716 in Zusammenhang gebracht hatte.

Das Zeichen ST auf einer Navicula aus d. J. 1537 und auf dem Krug mit der Taufschüssel aus dem 16. Jh., erscheint auch auf mehreren Werken in Istrien aus derselben Zeit, einmal auf einem Reliquiar in Barban in der Variante SLT, und könnte vielleicht als Beschauezeichen von Split im 16. Jh. gedeutet werden. Diese Hypothese sollte aber durch archivalische Angaben erst bestätigt werden. Das Namenszeichen ASR in Ligatur, welches manchmal das Zeichen ST begleitet, könnte auch zur Erklärung dieses problematischen Peschauzeichens beitragen.

Das Zeichen Trofeo auf einem Rahmen in Zadar erscheint auf Goldschmiedearbeiten, welche durch andere Zeichen sehr verschiedenen Zeitperioden zugeschrieben sein können, so dass TROFEO wohl ein nachträgliches Kontrollzeichen wäre, welches etwa die Bedeutung des österreichischen Befreiungsstempels aus den Jahren 1809—10 haben könnte.

Zuletzt werden auch Namenszeichen auf einigen Votivkronen in Nin erwähnt, welche wohl den Goldschmieden von Zadar oder Nin aus dem 18—19. Jh. angehören könnten. Die Evidenz dieser Zeichen könnte wohl zur Identifizierung anderer Werke derselben Meister beitragen.